

Dil Bilgisi Terimleri Karşısında Dilcilerin Tutumu

PROF. DR. HAMZA ZÜLFİKAR

Çeşitli bilim dallarının terimlerinde yabancılaşma, Türkçe terimlerdeki çeşitlilik, terimlerde birlik sağlama gibi konuları işlerken sanki birileri “Siz önce kendi alanınızdaki terimlere, kelimelere bakın! diye beni uyarıyor. Gerçekten de meslektaşlarım uzun zamandır bu konuya eğilmiyor, dil bilgisi terimlerinde bir birliğe gitme konusunda herhangi bir çaba gösterilmiyor. Türk Dil Kurumunda dil bilgisinin tartışmalı konuları üzerinde toplantılar düzenlenirdi. 1990’lı yıllarda yapılan bu toplantılarda yeri düşükçe terimler de gündeme gelirdi. Artık bu tür toplantılar yapılmıyor. Şimdi her dilci kendince uygun gördüğü terimi kullanıyor. Pek çok örnekten ikisini vererek söze başlayayım. Türk Dil Kurumunun benimsediği *çokluk* terimini bir dilci kullanırken ötekisi *çoğul* terimini tercih ediyor. *Çoğul*, *tekil* diye kullanılagelen bu terimler 1980’li yıllarda yapıca doğru bulunmadı. Türk Dil Kurumu yayınlarında *çokluk*, *teklük* biçimleri yer aldı. Bu tarihten sonra dilcilerin kimisi *çokluk*, *teklük* kimisi de *çoğul*, *tekil* terimlerini kullanmaya devam etti. Şimdi *çoğul*, *tekil* kullananlar *çokluk*, *teklük* terimlerini kullanmaya yanaşmıyor. Bu tutumun sebepleri üzerinde durmayacağım.

Çokluk, *teklük* (Z. Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü* 62., 210. s) *çoğul*, *tekil* (Feyza Hepçilingirler, *Öğretenlere ve Öğrenenlere Türk Dilbilgisi* 69., 189. s.), *çoğul*, *tekil* (Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, 117. s.)

Öteki benzer örnekler aşağıda ele alınacaktır.

Bir tıp bilginine *terapi*, *tedavi sağaltım* gibi sözleri dile getirip Türkçesini kullanmaya davet ettiğimde beni dinliyor, hiç olmazsa “Düşünelim!” diyor. Birlikte çalıştığım terim çalışma grupları içinde bazı önerilerimi uygun buldukları da oluyor. İşin asıl zor tarafı Türk Dili hocalarını bir araya getirmek ve onları bir terimde birleştirmektir. Okullarda Türk dili ve edebiyatı konularını okutan öğretmenleri, okutmanları bir terimde birleştirmek kolay değildir. Onların da aralarında farklı terimler kullanma yaygındır. Türk Dil Kurumunun sözlük ve kılavuz gibi yayınlarını izleyen, dergisini okuyan, bu yayınlar-

daki değişikliklere uyan ve onları uygulayanlar çoğunluktadır. Millî Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu ve öteki resmî ve özel kuruluşlar, dergiler Türk Dil Kurumunun yayınlarını örnek alıyorlar.

Öğretim üyesi, okutman, araştırmacı veya öğretmen, yazdığı kitabında, makalesinde, ders notunda kullanmaya alışık olduğu terimi değiştirmeye yanaşmaması, yayınları takip etmenin ötesinde, biraz da oturup konuşmamaktan, bir araya gelememekten ileri geliyor. Durumu böyle değerlendirirken bir bakıyorsunuz hepsi *yüklem, özne, tümleş kök, vurgu* gibi terimlerinde birleşmiş. Bu tutum ve anlayış incelemeye değer. Konuyu örnekleyerek biraz daha açalım.

Türkçeye *kontekst* (*context* < *com* - *texere*) diye Batı dillerinden bir kelime girmiş. Kökü Latinceye kadar uzanan ve dilcilikte de kullanılan eski bir kelime. Bunun Türkçede karşılığı vardı. Bu kavram Türkçe kökenli olmayan *siyak u sibak* kelimesiyle karşılanırdı. *Siyak u sibak* genel olarak şu anlama gelir: “Cümlede veya beyitte geçen bir kelimenin anlamı, görevi bilinmediği zaman cümledeki özelliği, katkısı dikkate alınarak ona bir anlam vermek veya cümledeki görevini belirlemek işi.” Şimdi her edebiyatçı, her dilci yazılarında ne *siyak u sibak*’ı ne de *kontekst*’i kullanıyor. Onların dilinde Cumhuriyet Döneminde halk ağzından alınmış, yapıca kurallı *bağlam* (<*bağ-la-m*) yer alıyor. Her dilci ve edebiyatçı bu terimde birleşmiştir. *Bağlam* 1934’te Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Tarama Dergisi*’nde geçer. M. Ali Ağakay *bağlam*’ın yakın anlamlarını “demet, paket, bohça, deste” diye verir (Mehmet Ali Ağakay, *Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1956).

Bu örneğe başkalarını da ekleyebiliriz. Edebiyatçı, dilci herkes, artık *kavram* kelimesini kullanıyor, karşılığı olan *mefhum* artık yazılarda yer almıyor. Bunun yanında bazı “entelektüeller”, *kavram*, *mefhum* terimlerini, çağ dışı, basit buldukları için bunun yerine *konsept* (*concept*) kelimesini tercih ediyorlar.

İşlev kelimesine gelince bazıları da bunu ısrarla yazılarında kullanmıyor, Batı kökenli *fonksiyon* kelimesini tercih ediyor. Bu örnekten hareket ettiğimizde söz konusu tutuma bir anlam vermek gerekiyor. Bu durum şöyle yorumlanabilir: Demek ki yapıca doğru olanlar tercih ediliyor. *İşlev* gibi yapılarının doğru olmadığını ve tartışmalı bulunduğunu bilenler bunları kullanmamaya özen gösteriyor.

Öneri durumundaki kelimeler özellikle 1960 yılından 1990 yılına kadar tartışıldı, eleştiri yazıları yazıldı. Özellikle 1980 öncesi gazetelerde bile bu kollar makaleler hâlinde yayımlandı, siyasi çekişmelere konu oldu. Tartışmaların ateşi biraz sönmüşken konu 2000’li yıllarda tekrar gündeme geldi. Son

olarak 2006'da Akçağ yayınları içinde çıkan Dr. Nevnihal Bayar'ın *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*'nde yukarıda sözünü ettiğimiz *işlev* kelimesinin yanlış bir türetme olduğu belirtilmiş ve şu açıklama yapılmış:

“Türkçede fiilden isim yapan *-v* eki yoktur; ayrıca Türkçede *v* sesi sadece tek heceli kelimelerin sonunda bulunabilir: “Görev, fonksiyon” ... (167. s.) Burada noktalı virgülden sonra Dr. N. Bayar, *ayrıca* kelimesinin ilk harfini büyük yazıyor; *-v* eki yerine *-v* sesi diyor.

Sınav kelimesinde de aynı açıklamayı yapıyor (213, 252. s.). Dr. N. Bayar, *ödev* kelimesini de “yanlış türetme” diye niteliyor.

Bu genç meslektaşım, daha önce yazılanlara, yapılan eleştirilere dayanarak bu yargıya varıyor. Onun bu tespitleri, söz konusu kelimeler artık kullanılmaması amacıyla yapmadığı açıktır.

Ortada gözden kaçan bir durum var. Yapı üstünde duranlar, kullanımdaki yaygınlığı dikkate almıyor. Katı davranıp bu tür her kelimeyi reddediyor.

Ben, 1950'li yıllarda ortaokulda okuduğumda *ödev* kelimesini kullandığımı ve önceleri *imtilan* dediğimi hatırlıyorum. Yaklaşık 40 yıldan fazla bir süredir de artık *sınav* kelimesini kullanıyorum. Ben de meslektaşım gibi Türk dili alanında çalışıyorum ve bu mesleği fakülteyi bitirdiğim 1965 yılından bu yana sürdürüyorum. *Ödev*, artık *vazife* anlamından uzaklaşmış, anlamlarından biri öğretmenin öğrenciye verdiği evde yapılması gereken çalışmadır (home-work).

Bekliyorum ki artık dile mal olmuş, toplum tarafından benimsenmiş, okul kitaplarına girmiş -yapıca sorunlu olsa bile- bu tür kelimeler kullanılsın ve artık bunlar üzerinde durulmasın. Aksi hâlde *fonksiyon* örneğinde olduğu gibi bir başka yabancı kelime dile girip yerleşiyor ve *işlev*'i geri plana atıyor. *Konsept* ise kapıdadır. Zaten şimdiden Türkçede değişik anlamlarda özellikle mimarlık alanında kullanılmaya başlandı. Dile girip de yaygınlaşmış kelimeler birkaç örnekle sınırlı değildir.

Şimdi bu düşüncelerle dilci ve edebiyatçı meslektaşlarımı terimlerdeki bu dağınıklığın, yabancılaşmanın önüne geçmeye çağırıyorum. Bu konuya ağırlık vermelerini - biraz da kıdemim dolayısıyla - rica ediyorum.

Bakıyorum da *mülkiyet ekleri* de gerilerde kaldı, şimdi *iyelik ekleri* kullanılıyor. Birçok eski terimin yerini Türkçe köklere ve eklere dayalı terimler almıştır. *Özne, yüklem, nesne, tümleç, çatı, ünlem, deyim, söz dizimi* bunlardan birkaçıdır. Bunlarda bir birlik sağlanmış. Bu olumlu gelişme karşısında *zamir*'e, *zarf*'a, *edat*'a, *cümle*'ye gelince farklı kullanımlar bugün de devam ediyor. *Adıl*,

belirteç, ilgeç, tümce terimlerini kullananlar, *zamir, zarf, edat, cümle* terimlerini tercih edenler ikiye bölünmüş. Ben de *zamir, zarf, edat, cümle* terimlerini kullanıyorum. Çünkü Türk Dil Kurumunun yayınlarında tercih edilen terimler *zamir, zarf, edat, cümle*'dir. Adıl, *belirteç, ilgeç, tümleç* terimleri *Türkçe Sözlük*'te yer almış, tanımları verilmeden *zamir, zarf, edat, cümle* maddelerine gönderme yapılmış. Bu arada ilgi çekici bir durum meydana gelmiş. *Sentaks* karşılığı *cümle bilgisi* terimini kullanırdık, Vecihe Hatiboğlu'nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* Türk Dil Kurumu yayınları içinde 1969 yılında yayımlandıktan sonra buna *söz dizimi* dendi ve bu terimde alan uzmanları birleşti. Görüldüğü gibi *cümle* sözü, *söz dizimi* terimi gelince kullanımdan düşmüştür. Bu gelişme yanında söz konusu kelimeyle ilgili bir yazım sorunu çözülememiştir. Rasim Şimşek, V. Hatiboğlu'nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'deki yazıma uymuş, kitabına *Türkçe Sözdizimi* adını vermiş ve terimi bitişik yazmış. Leyla Karahan ise kitabına *Türkçede Söz Dizimi* biçiminde ad koymuş ve terimi ayrı yazmıştır. Z. Korkmaz'ın *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde ise terim *söz dizimi* biçiminde alfabetik sırasında alınmış ama tanım verilmemiş, *cümle bilgisi* maddesine gönderme yapılmış (199. s.).

102

Hemen belirtmem gerekir ki bu terim *söz dizimi* yazımıyla daha eski yıllarda kullanılmış. Ahmet Cevat Emre 1945 yılında Türk Dil Kurumu yayınları içinde yayımladığı *Türk Dilbilgisi* adlı kitabında *söz dizimi* terimini kullanmış, bunu bölüm başlığı olarak vermiştir. Yazar, eserinin dizin bölümünde ise terimi bitişik olarak *sözdizimi* biçiminde kaydetmiştir.

Şimdi düşünelim, *sözdizimi* biçiminde terimi bitişik yazanlar ile ayrı yazanların güttükleri amaç ne olabilir? Önce terimin yaygınlaştığını ve alan uzmanlarının bu terimde birleşmekte olduğunu belirtelim. Artık *sentaks* diyenler kalmadı. Amaca gelince bitişik yazanlar, bunun *sentaks* kelimesinin karşılığı olduğunu, *sentaks* teriminin bir kelime olması dolayısıyla *sözdizimi* teriminin de bir kelime gibi değerlendirilip bitişik yazılmasını savunurlar. *Söz dizimi* biçiminde kelimeyi ayrı yazanların savunması ise şöyledir: Yabancı bir terim neden Türkçe terimin yazımını yönlendirsin; her iki kelime de gerçek anlamındadır dolayısıyla bitişik yazmanın şartları oluşmamıştır.

Bu terimle ilgili bir başka sorun daha var. Berke Vardar ve arkadaşları tarafından Türk Dil Kurumu yayınları içinde çıkan *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde terim, *sözdizim* diye alınıp tanımlanmış, bitişik yazılan *sözdizimi* ise *sözdizim* maddesine gönderilmiş, iyelik eki *-i* düşürülmüş ve şimdi şu tablo ortaya çıkmıştır:

Söz dizimi (L. Karahan), *sözdizimi* (V. Hatiboğlu), *sözdizim* (B. Vardar) *sözdizim* (M. Hengirmen 770. s.), *cümle bilgisi* (Z. Korkmaz).

Türk Dil Kurumunca değişik tarihlerde yayımlanan üç terim sözlüğünün birinde *sözdizimi*, birinde *sözdizim*, birinde de *cümle bilgisi*.

Benzer bir örnek de *dil bilgisi* terimidir. *Kurambilim*, A. C. Emre'nin *gramer* kelimesine bulduğu karşılıktır. Daha sonraki yıllarda buna *dil bilgisi* dendi. Bu kez bitişik mi ayrı mı yazalım sorunu ortaya çıktı. Bir dönem *dilbilgisi* diye bitişik, bir dönem de *dil bilgisi* diye ayrı yazıldı. Bana soracak olursanız. Ayrı yazılmasının doğru olacağı kanaatindeyim. *Gramer* tek kelime diye dil bilgisi kelimesini ona bakıp bitişik yazmaya gerek yoktur. Ölçü olarak Batı dillindeki yazımı almamalıyız. Bu ad tamlamasının her iki kelimesi de kendi anlamındadır.

İşin boyutu bu örneklerle sınırlı değildir.

Okul kitapları *yumuşak*, *sert* terimlerini kullanıyor. *Yumuşak* sözünün tercih edilmesini biraz da *yumuşak* g sesi çağrıştırmıştır. *p*, *ç*, *t*, *k* gibi seslerin söylenişindeki baskılı söyleyiş de onların *sert* diye adlandırılmasına sebep olmuştur. Bunların "sert sesler" diye nitelendirilmesi yaygındır. Z. Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *tonlu tonsuz*; V. Hatiboğlu'nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde *sürekli ünsüz*, *süreksiz ünsüz*; B. Vardar ve arkadaşlarının *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde *ünsüz* kelimesi kullanılmadan *sürekli*, *süreksiz*; M. Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde *sedalı*, *sedasız*. Bu durumda öğrenim çağındaki genç neslin bir bölümü *sedalı*, *sedasız*, bir bölümü, *sürekli*, *süreksiz*, bir bölümü *tonlu*, *tonsuz* terimleriyle yetiştii. "Dilin kuralları bilinmiyor, kimse dilin özelliklerinden haberdar değil" biçimindeki yakınmaların temelinde acaba bir kavramın farklı adlarla anılması yok mudur?

Arapça kökenli *müteaddi*, *lazım* terimleri Osmanlı Türkçesinde ve Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında kullanıldı. Ahmet Cevat Emre 1945'te bunlara *aşımli* (*transitif*), *aşısız* (*intarsitif*) karşılıklarını önerdi. Daha sonraki yıllarda *geçişli*, *geçişsiz* terimleri öne çıktı. *Geçişli*, *geçişsiz* terimler yaygınlaştı.

Durum eklerinin adlandırışına bakalım. Tahsin Banguoğlu 1940 yılında yayımladığı *Ana Hatlarile Türk Grameri* adlı eserinde *nominatif*, *akkuzatif*, *datif*, *lokatif*, *ablatif*, *genitif* terimlerini, Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde 1960'lı yıllarda da devam ettirdi. Öte yandan *Türk Dili Belleteri*'nin II seri 1-2 (1940)'de A.Cevat Emre'nin önerdiği *i hâli*, *e hâli*, *de hâli*, *den hâli* yıllarca okul kitaplarında kullanıldı. Ekten terim olmaz dendi ve bu terimler giderek kullanımdan düştü. *Akuzatif* terimini Hatiboğlu, *yükleme durumu*, Z. Korkmaz, *yükleme durumu*, N. Koç, *belirtme durumu*, B. Vardar *belirtme durumu*, F. Hepçi-

lingirler *belirtme* (187. s.) diye karşıladılar. Bu terimlerde de bugüne kadar bir birlik sağlanamadı.

Fransız dilci Jean Deny yazdığı *Grammaire de la Langua Turque* (Türk Dilinin Grameri) adlı eserinde *groupe mot* (kelime grubu) başlığı altında kelime gruplarını *groupe déterminatif* ve *groupe propositionnal* diye ikiye ayırır. Tahsin Banguoğlu, bu iki temel başlığı *Ana Hatlarile Türk Grameri* (1940) adlı eserinde *taayin grupları*, *hüküm grupları* diye adlandırmış (75., 79. s.). Bu sınıflandırma daha sonraki dil ilgisi yazarları tarafından dikkate alınmadı; birine *belirtme grupları* diğerine *yargı grupları* adı verilmesine rağmen bu arada *belirtme grupları* öne çıktı, *yargı grupları* üzerinde durulmadı, *belirtme grupları* da yer yer *kelime grupları* adı altında ele alındı; *yargı grupları* ile *kelime grupları* terimleri birbirine karıştı. Bu karışıklık içinde *grup* yerine bir de *öbek* sözü kullanıldı; ardından *belirteç öbeği*, *ilgeç öbeği*, *eylem öbeği*, *ad öbeği*, *ön ad öbeği* gibi terimler ortaya atıldı. Adlandırmalar çeşitlendikçe kargaşa da o ölçüde artmakta, bu durum öğretimi zorlaştırmakta, terim birliğini engellemektedir.

İşaret zamiri, *işaret sıfatı*; *gösterme zamiri*, *gösterme sıfatı* her iki biçimi de kullanılıyor. *İşaret zamiri*, *işaret sıfatı* yerine *gösterme zamiri*, *gösterme sıfatı* bana daha uygun geliyor.

104

Ad aktarması deniyor. Bence *ad aktarma* yeterlidir. Bu tür terimlerden sıfatı yapılacağı zaman veya bunlara sıfat eki getirildiğinde iyelik eki sorun oluyor.

Bir kavrama farklı adlar verilmesi, alan uzmanlarını değişik uygulamalara yönlendirdi. Örnek olarak F. Hepçilingirler seçtiği terimle ilgili bilgileri işlerken ayrıç içinde kullanımda olan öteki karşılıkları da gösterdi: *yaklaşma* (*yönelme*) *durumu* (85. s.), *bulunma* (*kalma*) *durumu* (86. s.), *ayrılma* (*uzaklaşma*) *durumu* (87. s.) vb. Amaç terim çeşitliliğinden kaynaklanan olumsuzlukları, anlaşmazlıkları gidermek. Öteden beri yapılan bir başka uygulama ise yazıda geçen terimin önüne Batı dilindeki karşılığının konmasıdır. Osmanlı Türkçesindeki şeklini ayrıç içinde verenler de var. Bu, Türkçe bir terimin tutunması için yabancı karşılığından yardım ve destek isteme anlamına geliyor. Sanki herkes onun Batı dilindeki karşılığını veya Osmanlıcasını biliyor! Bu duygudan terimlerde birlik sağlayarak kurtulabiliriz. 1930'lu yıllardan bu yana dil bilgisi terimleri gündemdedir. Aradan 80 yıl geçti. Birçok dil bilgisi terimde birlik sağlayamadık. Bu durum karşısında dil bilgisi yazarı seçtiği Türkçe terimin karşısına ayrıç içinde bir başka Türkçe karşılığını koymak zorunda kalıyor. Nerdeyse bir terimin üç farklı karşılığı da ayrıç içinde verilecek.

Aslında bu iş başlangıçta hal edilip yasalaşacak veya gelenekleşecekti. O

yıllarda ilköğretimde sağlanan başarı yükseköğretimde de gerçekleşmeliydi. Türk Dil Kurumu ile Millî Eğitim Bakanlığı birlikte çalışıyordu. Bu işe ağırlık verilseydi şimdi bu tür sorunlar yaşanmazdı. Ya terimleri uzmanlık konusu yapan her alanda yetişmiş araştırmamız yoktu ya da bu konulara henüz sıra gelmemiştir. Gelişmeler daha çok kişisel çabalarla sağlanmıştır. *İktidar fiili* idi *yeterlik fiili* oldu, *tacili fiil* idi *tezlik fiili* oldu, *istimrar fiili* idi *sürerlik fiili* oldu, *mukarebe fiili* idi *yaklaşma fiili* oldu. Keşke terimler arasında ses benzerliği göz önünde bulundurulseydi. Birini *-ma* eki ile birini *-lik*, birini *-lilik* ekleriyle türetmeselerdi. Örnek olarak bunlar *yeterlik*, *iverlik*, *sürerlik*, *yaklaşırılık* olsaydı. Şimdiye kadar yerleşmiş olurdu. Her terim için bir ön çalışma yapıp tartışılseydi, zaman ayrılabilseydi isabetli örnekler ortaya çıkardı. Bugün de geç kalınmış sayılmaz. Kişisel husumetler, karalamalar, çekişmeler olmasaydı; akıl, bilgi hâkim olsaydı bu alanlarda epeyce yol alınabilirdi.

Dil bilgisi terimlerindeki farklılıkları çeşitli ortamlarda dile getirdiğimde bazı meslektaşların değerlendirmelerinden biri şöyledir: Bırakın herkes kendi terimiyle yazsın, önemli olan işlenen bilgiler doğru olsun.

Ben aynı kanaatte değilim, meslektaşlar, bilim adamları, ilgililer, yazarlar, muhabirler Türkçenin kurallarını, terimlerini kulak ardı etmekten yana değil, genel olarak beklenen şey doğruyu bulmak ve göstermektir. Türkçe herkesin gönlünde yaşıyor. Sorunların gündeme getirilip inandırıcı bir biçimde anlatılması gerekir. Ön yargıları bir tarafa bırakıp geniş katılımlı toplantılarla en yaygın, dile en uygun olan terimde birleşilmelidir.

Verilen örneklerde görüldüğü gibi farklılıkların bir bölümü Türk Dil Kurumunun çeşitli tarihlerde, farklı çalışma gruplarının veya kişilerin ortaya koyduğu yayınlarından, uygulamalardan kaynaklanmıştır. Birinin ötekisine karşı oluşu bunun terimlere, kelimeler yansıması doğru olmamıştır. Terimlerde birlik sağlama, bir kavrama bir ad verme, yaşanan bunca gelişmenin ışığında gene Türk Dil Kurumunun çatısı altında ele alınması gereken bir meseledir.